

ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ.

ΜΕΛΕΤΑΙ

ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΚΑΛΤΣΟΥΝΗ.

ΤΕΡΓΕΣΤΗ

ΤΥΠΟΣ ΤΟΥ ΑΥΣΤΡΟΥΓΓΡΙΚΟΥ ΛΟΓΔ

1884.

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ.

Τί εἶνε ὁ ἄνθρωπος, πόθεν ἔρχεται καὶ ποῦ ὑπάγει;

Εἶνε ἄρα γε ἐν μεταξύ τῶν ζωϊκῶν ὄντων, ὑπάρχον μέχρις οὗ ἡ ζωὴ συγκρατεῖ τὰ ἐξ ὧν σύγκειται ἄτομα καὶ τὰς ὀργανικὰς τοῦ σώματος λειτουργίας, ὅλως δὲ διὰ τοῦ θανάτου ἐξαφανιζόμενον, ἢ εἶνε ὄν ἐξαιρετικὴν κατέχον θέσιν ἐν μέσω τῶν δημιουργημάτων, πεπροικισμένον διὰ πνευματικῶν δυνάμεων, δι' ὧν συνέχεται μετ' ἀπείρου καὶ ὑπεραισθητοῦ κόσμου, ὠρισμένον δὲ εἰς αἰωνίαν ὑπαρξιν;

Ποῖον εἶνε τὸ ἔρεισμα καὶ ποῖον τὸ κύρος τῶν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἀνθρώπου ἀποκαλυπτομένων ἠθικῶν νόμων, πόθεν δὲ ἐκπηγάζει ἡ σύγκρουσις τούτων μετὰ τῶν σωματικῶν αὐτοῦ τάσεων καὶ ῥοπῶν;

Ἡ ἐπιτέλεσις τῶν ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐπιβαλλομένων καθηκόντων ἐκτίθησι τοὺς πρὸς ταῦτα συμμορφουμένους καὶ τοὺς ἐλευθέρως ἀποδεχομένους καὶ τοὺς ἠθικοὺς νόμους ἐκπληροῦντας εἰς δεινὰ καὶ ταλαιπωρίας· πόθεν ἡ ἀνωμαλία αὕτη ἐν μέσω τῆς ἁρμονίας τοῦ Παντός;

Τίς ἡ ὑπόστασις τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος καὶ τῶν ἐκδηλώσεων αὐτοῦ; τίς δὲ ἡ φύσις τῶν ποικίλων ἐμφανίσεων τοῦ ἀπείρου, τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων καὶ τῶν ἱστορικῶν θρησκευμάτων;

Τὰ ὄψιστα ταῦτα καὶ ἀκρότατα προβλήματα δὲν ἔχουσι θρησκευτικὴν μόνον καὶ θεωρητικὴν σπουδαιότητα, ἀλλ' ἐκ τῆς ἐπιλύσεως τούτων ἤρτηται ἡ λύσις καὶ διαβόησις παντὸς ἠθικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ζητήματος, μετ' αὐτῆς δὲ συνδέονται ἡ εὐδαιμονία καὶ ἡ πρόοδος τοῦ ἀτόμου, τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς ἀνθρωπότητας.

Αἱ θρησκευτικαὶ τῶν λαῶν πεποιθήσεις καὶ παραδόσεις ἐρεῖδονται ἐπὶ πρακτικῆς λύσεως τῶν προτεθέντων προβλημάτων. Ἐν μέσῳ τῆς ποικιλίας τῶν παραδόσεων τούτων ὑπάρχει κοινὴ βάσις ἀποτελοῦσα τὸ θρησκεῦμα τῆς ἀνθρωπότητας καὶ ἐκδηλοῦσα τὴν ὑπόστασιν καθολικοῦ συναισθήματος. Συμφώνως πρὸς τὴν κοινὴν ταύτην πεποίθησιν, ὑπεράνω τοῦ ἐνύλου καὶ ὄρα- τοῦ κόσμου καὶ τῶν διεπόντων αὐτὸν νόμων, ὑπάρχει ἀόρατος, παντοδύναμος καὶ πάνσοφος Δύναμις, ὁ δὲ ἄνθρωπος συμμετέχων τοῦ τε ὄρατοῦ καὶ τοῦ ὑπεραισθητοῦ κόσμου, ἐκ σώματος δῆλα δὴ καὶ ἐλευθέρας πνευματικῆς δυνάμεως συγκείμενος, ὄριστα εἰς αἰωνίαν ὑπαρξιν καὶ ζωὴν. Ἡ καθολικὴ αὕτη πεποίθησις οὔτε ὁμοιομόρφως ἐμφανίζεται εἰς πάντα τὰ θρησκευτάματα οὔτε εἶνε πάντοτε καταφανῆς εἰς τὰ ποικίλα αὐτῶν δόγματα, ἀλλ' ἀποτελεῖ τὸν θεμέλιον λίθον παντὸς ἱστορικοῦ θρησκευτάματος.

Αἱ φιλοσοφικαὶ καὶ μεταφυσικαὶ ἐπιστῆμαι, ἐν μέσῳ τῶν ἀντιθέτων αὐτῶν ἀρχῶν καὶ συστημάτων, δὲν ἀπομακρύνονται ἀπὸ τῆς δοθείσης ὑπὸ τῆς ἀνθρωπότητας πρακτικῆς τῶν ὑψίστων προβλημάτων ἐπιλύσεως. Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης ἐκ διαφόρων ὁρμώμενοι ἀρχῶν καὶ διὰ διαφόρων προβαίνοντες μεθόδων πρὸς ἐκζήτησιν τῆς ἀληθείας, Βάκων ὁ τῆς πειραματικῆς μεθόδου

ἰδρυτῆς, Καρτέσιος καὶ Μαλεμβράγγιος, οἱ εἰς τὰς μεταφυσικὰς μετεωριζόμενοι μελέτας καὶ πάντες οἱ ἔξοχοι τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν διδάσκαλοι, κατέληξαν διὰ τοῦ λόγου εἰς τὰ συμπεράσματα τῶν ὀρησκευτικῶν τῆς ἀνθρωπότητος παραδόσεων. Ὁ ἰδρυτῆς αὐτῆς τῆς νεωτέρας σκεπτικῆς φιλοσοφίας Κάντιος, ὁ διαμρισβητῶν εἰς μὲν τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν, τὴν δύναμιν τοῦ λύειν μεταφυσικὰ ζητήματα, εἰς δὲ τὰς ὀρησκευτικὰς παραδόσεις τὸ κύρος ἀμέσπου ὑπερφυοῦς ἀποκαλύψεως, θεωρήσας τὸ συναίσθημα τοῦ καθήκοντος ὡς τὴν ὑψίστην πραγματικότητα καὶ τὴν ἀδιαφιλονείκητον ἀλήθειαν, προσέβη διὰ τῆς πειραματικῆς μεθόδου εἰς τὴν ἀπόδειξιν περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ, πνευματικῆς δὲ καὶ ἀρθάρτου ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δυνάμεως. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ καθ' ὅλον τὸν βίον ἀγωνισθέντες πρὸς καταπολέμησιν παντός θετικοῦ ὀρησκεύματος, ὁ Βολταῖρος καὶ ὁ Ἰάκωβος Ρουσσώ, ὁ μὲν δι' ὑπολογισμῶν τῆς διανοίας, ὁ δὲ διὰ τοῦ συναισθήματος καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἐνοράσεων, ὑπερήσπισαν τὴν ἀλήθειαν τῶν θεμελιωδῶν δογμάτων τῶν ὀρησκευτικῶν πεποιθήσεων.

Ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν, ἐν μέσῳ τῆς πλήρους ταύτης ὁμοφωνίας, ἠγείροντο καὶ διαμρισβητήσεις ὀρώσαι τὴν φύσιν καὶ τὴν ὑπόστασιν τῶν πνευματικῶν δυνάμεων καὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν· αἱ ἐπὶ τούτων ὁμως συζητήσεις περιοριζόμεναι ἐντὸς τοῦ κύκλου ἐπιστημονικῆς μεταξὺ τῶν φιλοσοφούντων συζητήσεως οὐδόλως ἐπέδρων ἐπὶ τοῦ πρακτικοῦ καὶ ὀρησκευτικοῦ βίου.

Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἰδίως δὲ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, αἱ ἀντιὀρησκευτικαὶ δοξασίαι ἀνελίσσονται κατὰ τρόπον ὅλως καινοφανῆ καὶ διάφορον, διαδιδόμεναι δὲ εἰς πάσας τὰς τάξεις τῶν λαῶν ἐπενεργοῦσι σπουδαίως ἐπὶ τῶν ἠθικῶν καὶ ὀρησκευτικῶν αὐτῶν πεποιθήσεων καὶ κοινωνικῶν ἐνεργειῶν.

Ἐνίνας τῶν ἐπιδιδομένων περὶ τὴν μελέτην τῶν πειραματικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἀποτελούντων τὴν σχολὴν τῶν ὕλιστων

ἐξεγείρονται κατὰ τῆς λύσεως τῶν ὑψίστων προβλημάτων, ὑπό τε τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων καὶ τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, πρεσβεύουσι δὲ καὶ μεταδιδάσκουσιν ὅτι ἡ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης ἀνέδειξεν τὸ ἐσφαλμένον καὶ ἀνυπόστατον πάσης πνευματικῆς δυνάμεως καὶ τὴν ἀλήθειαν τῶν θεωριῶν τοῦ Ἰλισμοῦ.

Κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην οὐδὲν ὑπάρχει ἐκτὸς τῆς ὕλης καὶ τῶν συμφυῶν αὐτῇ δυνάμεων· πάντα ἀπὸ τῆς ὕλης ἐκπορεύονται, πάντα δι' αὐτῆς διέρχονται, πάντα εἰς αὐτὴν ἀπολήγουσιν· ἡ ὕλη, ἀναρχός τε καὶ ἀδιάφθορος, ὑπῆρξεν ἐν τῇ αἰωνιότητι καὶ θά διατηρηθῆ ἐν τῇ αἰωνιότητι. Ὁ Κόσμος παρήχθη ἐκ τῶν τῆς ὕλης μηχανικῶν κινήσεων ἀνευ σκοποῦ, ἀνευ λόγου, ἀνευ προδιαγεγραμμένης ἰδέας· τὰ ζωικά ὄντα ἀνεφύησαν ἐπὶ τῆς γῆς ἐξ αὐτομάτου γενέσεως, ὁ δὲ ἄνθρωπος, ἐν τῶν τυχαίως ἀναφυέντων ὀργανικῶν ὄντων, εἶνε ἐστερημένος πάσης πνευματικῆς δυνάμεως καὶ ἐλευθέρως βουλήσεως· νοεῖ, σκέπτεται, βούλεται, ἀποφασίζει καὶ ἐνεργεῖ καθ' ὃν τρόπον ἐπιβάλλουσιν αὐτῷ αἱ μηχανικαὶ τοῦ σώματος κινήσεις ἐξαρτώμεναι ἐκ τῆς ἐπενεργείας τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, ἐκ τοῦ εἶδους τῆς τροφῆς καὶ ἐκ τῶν σωματικῶν ἐν γένει περιστάσεων τοῦ χώρου ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται. Αἱ ἰδέαι περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, περὶ ἀγαθότητος καὶ ἐγκλήματος, περὶ συνειδήσεως καὶ ἐλέγχων, στεροῦνται πάσης πραγματικῆς ὑποστάσεως, εἶνε δὲ κεναὶ λέξεις μηδεμίαν ἔχουσαι σημασίαν. Ὁ ἄνθρωπος μὴ ὢν πεπροικισμένος δι' ἐλευθέρως πνευματικῆς δυνάμεως εἶνε ἀνεύθυνος ἐπὶ ταῖς πράξεσιν, ὡς τὸ κτῆνος δὲ καὶ τὸ φυτὸν, ἀκαταλόγιστος ἐπὶ ταῖς ἀποφάσεσι καὶ ἐνεργείαις. Αἱ ἄσκοποι καὶ μηχανικαὶ κινήσεις, αἱ πάσης αὐτοσυνειδήσεως στερούμεναι, ὁδηγοῦσι τοῦτον μὲν εἰς τὴν ἐγκληματικὴν, τὸν δὲ ἕτερον εἰς τὴν ἐνάρετον πρᾶξιν. Ὁ ἠθικὸς νόμος εἶνε τυραννικὴ ἐπινόησις, καθ' ἣς οἱ νόμοι τῆς ὕλης δικαίως ἐπανίστανται, διότι οὔτε ὁ ἐγκληματίας εἶνε

ἐλεύθερος νὰ μὴ διαπραχῆ τὰ ἐγκλήματα οὔτε ὁ ἐνάρετος ἐλευθέρως ἐνεργεῖ. Τὸ Σομπαν εἶνε τυχαῖον σύμβαμα στερούμενον πάσης ἠθικῆς σπουδαιότητος, αἱ δὲ περὶ ὑπάρξεως ἀνωτέρου ὄντος πεποιθήσεις εἶνε νοσηροῦς φαντασίας ἀποκυήματα ὡς εἶνε καὶ αἱ περὶ τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνοικήσεως πνευματικῆς καὶ ἐλευθέρως δυνάμεως.

Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι αἱ ἀρχαὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς Ὑλισμοῦ οὐδόλως διαφέρουσι τῶν θεωριῶν τοῦ Δημοκρίτου καὶ Λουκρητίου, ἀλλ' ἐν ᾧ αἱ τοιαῦται συζητήσεις περιωρίζοντο εἰς ἐπιστημονικὸν κύκλον, αἱ ἀρχαὶ καὶ δοξασταὶ τῶν ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὑλοδοξούντων, διαδιδόμεναι διὰ τοῦ τύπου καὶ τῆς προφορικῆς δημώδους διδασκαλίας, εἰσδύουσιν εἰς τὴν καρδίαν τῶν λαῶν καὶ σπουδαίως ἐπηρεάζουσι τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ ἀγωγὴν τοῦ ἀτόμου, τὰς οἰκογενειακὰς σχέσεις καὶ τὸν κοινωνικὸν καὶ θρησκευτικὸν βίον.

«Τὸ πνεῦμα τῆς ἀσεβείας τὸ δεσπόμενον κατὰ τὴν ἐποχὴν μας θὰ ἦτο ἀνεξήγητον, ἔγραφεν ὁ περιώνυμος φυσιολόγος Ἀλβέρτος Χάλλερ, ἐὰν οἱ ἄνθρωποι δὲν ἦσαν κοῦφοι, ἐπιπόλαιοι, φιλήδονοι· ἡ ἀθεΐα εἶνε λίαν τερπνὴ καὶ ἐπαγωγὸς διὰ τὸν διεφθαρμένον. Τὸ μὴ πιστεύειν εἰς Θεὸν καὶ εἰς τὴν ὑπάρξιν πνευματικῆς καὶ ἀθανάτου ψυχῆς, τὸ πράττειν τὰ πάντα ἄνευ ἐλέγχου τινός, εἶνε τὸ πρακτικὸν τῆς ἀνθρωπότητος σύστημα, οὔτινος ἢ θεωρία εἶνε ὁ Ὑλισμός.»

Ἀλλὰ πλὴν τοῦ καθολικοῦ τούτου λόγου ὑπάρχει καὶ ἕτερος ἱστορικὸς, ἀποσαφῶν τὰ τῆς διαδόσεως καὶ κοινωνικῆς ἐπηρεείας τῶν ἀσεβῶν διδασμάτων.

Ἡ Ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία ὑπῆρξε μέγα θρησκευτικὸν ἄμα καὶ κοινωνικὸν οἰκοδόμημα. Ἀπὸ τοῦ Ἰλδεβράνδου ἡ Ἐκκλησία αὕτη δὲν ἦτο πλέον ἀπλοῦν θρησκευτικὸν ἴδρυμα, ἀλλ' ἐπέξέτεινε τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς ἐπὶ πάσης πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐνεργότητος.

Ἡ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Πάπα ἐνάτης τῆς Ἐκκλησίας, ἡ κοσμικὴ τούτου ἐξουσία καὶ ἡ ἐξαιρετικὴ καὶ προνομιοῦχος θέσις ἦν κατεῖχε μεταξύ τῶν ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης, ἡ φιλολογικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ τῶν κληρικῶν ἀνάπτυξις καὶ ὑπεροχὴ, ἡ ἐδραία τῶν μοναχικῶν ταγματίων διοργανώσεις, τὸ μεγαλεπήβολον τινῶν ἐκ τῶν καθεζάντων τὴν Ῥωμαϊκὴν ἐδραν, οἱ Λέων Α' κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα καὶ Γρηγόριος ὁ μέγας κατὰ τὸν ἕκτον, κατέστησαν αὐτὴν πανίσχυρον κοινωνικὴν δύναμιν. Ἐν μέσῳ τοῦ σκότους, τῆς ἀμαθείας καὶ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν ἡ κολοσιὰ αὕτη δύναμις συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐξημέρωσιν τῶν ἡθῶν, εἰς τὴν διάδοσιν τῶν γραμμάτων, εἰς τὴν ἰδρύσιν εὐαγῶν οἰκῶν καὶ φιλανθρωπικῶν καταστημάτων καὶ εἰς τὴν καθ' ὅλου ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ, οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ ἐδημιούργησεν ἅμα θεσιν ὅλως προνομιοῦχον καὶ ἐξαιρετικὴν ὑπὲρ τῆς κληρικῆς ἱεραρχίας. Ὅτε δὲ ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων μετεβλήθη καὶ ὁ ἐκπολιτισμὸς προήχθη διὰ τῶν ἔργων αὐτῆς τῆς ἐκκλησίας, ὁ Ῥωμαϊκὸς κλῆρος οὐδεμίαν τῶν κειμένων ἀπεδέξατο μεταβολὴν σύμφωνον πρὸς τὴν ἐπελθοῦσαν πνευματικὴν καὶ κοινωνικὴν πρόοδον. Ἐκκλησία ἀξιοῦσα νὰ διατηρήσῃ τὸ ἀναλλοίωτον οὐ μόνον τῶν δογμάτων ἀλλὰ καὶ πάσης μεταβατικῆς παραδόσεως, πάσης ἐνεργείας καὶ παντός θεσμοῦ μὴ συμβιβαζομένου πρὸς τὴν πνευματικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν τῶν λαῶν ἀνάπτυξιν, κινδυνεύει ν' ἀπολέσῃ τὴν κοινωνικὴν αὐτῆς σπουδαιότητα, νὰ κλονίσῃ τὴν πίστιν καὶ νὰ προπαρασκευάσῃ θρησκευτικὰ σχίσματα καὶ κοινωνικοὺς σπαραγμούς. Ἐκ τῶν ὑπερφιάλων ἀξιώσεων τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κλήρου πρὸς ἀμετάβλητον τῶν παραδομένων καὶ τῆς προνομιοῦχου αὐτοῦ θέσεως διατήρησιν, προέκυψαν πάντα τὰ ἄτοπα εἰς ἃ ἐνέπεσεν ἡ Ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία. Πᾶσα κατὰ τῶν κειμένων ἐπίκρισις καὶ πᾶσα κατὰ τοῦ κλήρου ἀντίπραξις ἐθεωρήθησαν ὡς θρησκευτικαὶ αἰρέσεις

καὶ ὑπὸ τῶν δικαστηρίων τῆς Ἱερᾶς ἐξετάσεως ἀπηνῶς κατεδιώχθησαν. Ὁ Πάπας παρείχεν ἰσχυρὰν προστασίαν ὅτε μὲν πρὸς τοὺς ἡγεμόνας ἄλλοτε δὲ καὶ πρὸς τοὺς λαοὺς ἐπὶ τῇ συνθήκῃ τῆς πρὸς τὰ συμφέροντα καὶ τὰς προνομίας τοῦ κλήρου καὶ τῶν μοναχικῶν ταγμάτων ἀφοσιώσεώς των. Ἡ ἐπιστήμη καὶ τὰ γράμματα ἐπροστατεύοντο, ἀλλ' ἐπὶ τῷ ὄρω νὰ μὴ παρεκκλινῶσι τῶν ἀρχῶν τῆς σχολαστικῆς θεολογίας, τῆς διὰ τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου δικαιολογούσης πάντα τὰ παραδεδομένα. Ὁ Γαλιλαῖος ἐφυλακίζετο ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι αἱ περὶ τῆς στροφῆς τῆς Γῆς θεωρίαι τοῦ ἀντέκειντο εἰς ῥῆσίν τινα τῶν Γραφῶν, ὡσανεὶ τὰ θρησκευτικὰ δόγματα ἐπρόκειτο νὰ διδάξωσιν ἀστρονομικὰς ἀληθείας. Αἱ περὶ παλαιότητα τοῦ Κόσμου δοξασαὶ ἐθεωρήθησαν ὡς ἀντικείμεναι εἰς τὸ γράμμα τῆς Γενέσεως, ὡσανεὶ αἱ ἐν αὐτῇ ὑποδεικνύμεναι ἡμέραι μὴ ἦσαν χρονικὰ συμβολικὰ διαστήματα, ἀλλ' ἡμέραι ἐξ εἴκοσι τεσσάρων ὡρῶν συγκείμεναι. Πᾶσα κατὰ τῶν φίλων ἡγεμόνων τοῦ Πάπα ἀντίδρασις ἐθεωρήθη ὡς προσβολὴ κατ' αὐτῆς τῆς Ἐκκλησίας, ἡ δὲ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως ἡ ὑπὸ τοῦ Ναζωραίου ἐγκαινισθεῖσα διεστράφη ὑπὸ τῆς ἐξουσίας, ἧτις παρίστατο ὡς ἀντιπροσωπεύουσα τὸν θεμελιωτὴν τοῦ Χριστιανικοῦ θρησκευήματος.

Ἐκκλησία μὴ περιοριζομένη εἰς τὴν ὑψηλὴν αὐτῆς πνευματικὴν περιωπὴν, ἀλλ' ἐπεκτείνουσα τὰς ἐνεργείας της εἰς πολιτικούς συνδυασμούς, ἀξιοῦσα δὲ νὰ περιορίσῃ τὴν ἐλευθερίαν ἐπιστημονικὴν ἀνάπτυξιν, διήγειρεν, ὡς εἶκος, τὴν κατ' αὐτῆς ἀντίπραξιν καὶ ἀποστασίαν.

Ὁ καθηγητὴς τῆς Ὁξφόρδης Βίκλεφ, πρῶτος ἀναλαβὼν τὸν κατὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἀγῶνα, ἐδίδασκεν ὅτι ἡ τοῦ Πάπα κοσμικὴ ἐξουσία ἐνασχεῖται ἐν παραβάσει τῶν δογμάτων τοῦ Χριστιανισμοῦ. Μεταφράσας δὲ τὸ Εὐαγγέλιον εἰς τὴν ἀγγλικὴν γλῶσσαν καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐρειδόμενος διέδιδεν εἰς τὸν λαόν

τάς περί ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως καὶ τάς περί λατρείας τοῦ πνεύματος εὐαγγελικὰς ἀρχάς. Ὁ Βίκλεφ μετὰ τοῦ Ἰωάννου Χοὺς ὑπῆρξαν οἱ πρόδρομοὶ καὶ προάγγελοι τῆς ἐν τῇ Δύσει ἐκκλησιαστικῆς Μεταρρυθμίσεως.

Τῆς Μεταρρυθμίσεως τελεσθείσης, μέγα ἐγένετο ῥήγμα κατὰ τῆς δεσποτείας τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, νέα δὲ ἐνεκαινίσθη ἐποχὴ κοινωνικῆς προόδου, ἐπιστημονικῆς ἀναπτύξεως καὶ πολιτειακῶν ἐλευθεριῶν. Τῆς Διαμαρτυρήσεως ἐρειδομένης ἐπὶ τοῦ δόγματος τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως, τοῦ δόγματός δὲ τούτου διαμορφώσαντος τὸ πνεῦμα τῶν λαῶν τῶν Κάτω Χωρῶν, τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γερμανίας, τῆς Ὑλλανδίας, τῆς Ἀμερικῆς, ἡ ἐπιστήμη ἐχειραφετήθη ἀπὸ παντὸς θεσμοῦ κωλύοντος τὴν ἀπόσκοπον αὐτῆς ἀνάπτυξιν, οἱ λαοὶ ἀνέκτησαν τὰς πολιτειακὰς αὐτῶν ἐλευθερίας, αἱ κυβερνήσεις ἐτέθησαν ἐπὶ κεφαλῆς πάσης κοινωνικῆς προόδου, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ Ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία ἀπέναντι τῶν προσβολῶν τῆς Διαμαρτυρήσεως ἠναγκάσθη νὰ ὀπισθοχωρήσῃ καὶ λεληθότως πως νὰ μεταβάλλῃ τὰ κείμενα καὶ τοὺς παραλόγους αὐτῆς θεσμοὺς καὶ τὰς ἐκνόμους ἐνεργείας.

Ἄλλ' ὡς συμβαίνει εἰς πάσας τὰς ἀντιδράσεις, ἡ ἐκκλησιαστικὴ τῆς Δύσεως Μεταρρυθμίσις προέβη καὶ πέρα τοῦ θεόντος, ἀπελευθερώσασα δὲ τὰς συνειδήσεις ἀπὸ πάσης ἐξωτερικῆς καταπίεσεως ἐγκατέλειψεν αὐτὰς ἄνευ πηδαλίου καὶ ὁδηγοῦ καὶ προπαρασκεύασε τὰς παντοίας τοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ τῆς ἐλευθεροφροσύνης περιπλανήσεις. Οὕτω δὲ ἡ κατὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας διεγερθεῖσα ἀντίπραξις ἐξετραχηλίσθη, καὶ θέσασα τῆς πάλης τὸν θρίαμβον ὑπεράνω τῶν συμφερόντων τῆς ἀληθείας, δὲν περιορίσθη εἰς τὰς πρὸς μεταβολὴν τῶν κακῶς κειμένων ἐνεργείας τῆς, ἀλλὰ προέβη καὶ μέχρι τῆς προσβολῆς τῶν εὐαγγελικῶν ἐκείνων καὶ θρησκευτικῶν δογμάτων, δι' ὧν καὶ ἡ ἐπιστήμη προήχθη καὶ αἱ πολιτειακαὶ ἐλευθερίαι ἀνεκτίθησαν

καὶ αἱ συνειδήσεις ἀπὸ πάσης ἐξωτερικῆς ἐπιβολῆς ἠλευθερώθησαν.

Κατὰ τὸν 17^{ον} αἰῶνα ὁ Χόββες ἐν Ἀγγλίᾳ ὑπῆρξεν ὁ σφοδρότερος μεταξὺ τῶν πολεμίων τοῦ Παπισμοῦ. Ἐν τῇ ζωνηρᾷ ἐπιθυμία καὶ ἐν μέσῳ τῶν ὑπ' αὐτοῦ καταβαλλομένων προσπαθειῶν πρὸς κατάλυσιν τῆς Παπικῆς ἐξουσίας προέβη μέχρι προσβολῆς καὶ τῶν βάσεων αὐτῶν τοῦ θρησκευματος. Καὶ δὲν ἤρναίτο μὲν ὁ Χόββες τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐδόξαζεν ὅτι ὁ Θεὸς ἀκατάληπτος ὢν ὡς πνευματικὴ οὐσία, δεόν νὰ θεωρηθῇ ὡς σωματικόν ὄν ἐξ οὗ τὰ πάντα ἐκπορεύονται. Περὶ δὲ τοῦ ἀνθρώπου ἐπρέσβευεν ὅτι ἐστερημένος ὢν πάσης πνευματικῆς δυνάμεως εἶνε ὅλως ἐστερημένος καὶ ἐλευθέρως βουλήσεως. Ἐπόμενος ταῖς ἀρχαῖς ταύταις ὁ Χόββες διετύπου τὸ περιώνυμον καὶ ἀπαίσιον δόγμα, καθ' ὃ τὸ μὲν δίκαιον εἶνε ἡ δύναμις τοῦ ἰσχυροτέρου, ὁ δὲ δεσποτισμὸς ἐν τῇ πολιτείᾳ εἶνε θεσμὸς νόμιμος καὶ ἀναγκάσιος.

Οἱ προπαρὰσκευάσαντες τὴν πρώτην Γαλλικὴν ἐπανάστασιν παρατηροῦντες ὅτι ἡ ἐκκλησία στενωῶς συνδεδεμένη μετὰ τοῦ κοινωνικοῦ καὶ κυβερνητικοῦ συστήματος, ὅπερ ἐπρόκειτο νὰ καταλυθῇ, παρενέβαλλε σπουδαῖον κώλυμα εἰς τὸ ἐγχειρημά των, ἐσκέφθησαν ὅτι ἀπλῆ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις οὔτε ἐδύνατο ταχέως νὰ ἐπέλθῃ οὔτε ἐπερχομένη νὰ ἐξυπηρετήσῃ ἀπάσας τὰς μελετωμένας ἀναστατώσεις. Τούτου ἕνεκεν οἱ μὲν ἐξ αὐτῶν τὸν θεϊσμὸν προσβεύοντες προσέβαλον τὸ ἱστορικὸν θρησκευμα, ἕτεροι δὲ ἀναλαβόντες τὰς θεωρίας τοῦ ἐν Ἀγγλίᾳ ἀναφανέντος Ὑλισμοῦ ἀνέπτυξαν αὐτὰς μέχρι τοῦ ἀκροτάτου σημείου, καὶ ὑποσκάπτοντες τὰ θεμέλια πάσης θρησκευτικῆς πεποιθήσεως, κατέστησαν οἱ ἀληθεῖς θεμελιωταὶ καὶ ἐγκαινισταὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς ἀθεϊσμοῦ.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ τελευταίου αἰῶνος ἐδημοσιεύθη τὸ σύγγραμμα τοῦ Holbach «Τὸ σύστημα τῆς Φύσεως» μεστὸν

ιστορικοῦ ψεύδους καὶ πεπλανημένων ἐπιστημονικῶν δοξασιῶν, ἀλλὰ γεγραμμένον κατὰ τρόπον εὐληπτον καὶ δημώδη, προσπίζον δὲ καὶ θεραπεύον πάσας τὰς ἀνθρωπίνους ἀδυναμίας καὶ τὰ κατὰ τὴν ἐπαχὴν ἐκείνην κοχλάζοντα πάθη. Περὶ τοῦ συγγράμματος τούτου ἔγραφεν ὁ μέγας Γαίτε· «δὲν δύναμαι νὰ νοήσω τὴν τρόπον τοιαύτη συγγραφή ἀπέβη τόσον ὀλεθρία· εἶνε τοσοῦτον σκαιά, ἄκριτος καὶ νεκρά, ὥστε οὐδὲ τὴν θέαν τοῦ βιβλίου τούτου δύναμαι ν' ἀνεχθῶ.» Καὶ ὅμως οὐδὲν ἄλλο σύγγραμμα κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἀνεγνώσθη πλειότερον τῆς ἐρεβώδους ἐκείνης συγγραφῆς. Ὁμοίως καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας τὸ περὶ «Ἰλῆς καὶ Δυνάμεως» πόνημα τοῦ Βύχνερ ἐστηριγμένον ἐπὶ θεωριῶν ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης ἀποκρουομένων, μεταφρασθὲν εἰς διαφόρους γλώσσας, κατέστη τὸ δημοτικώτερον τῶν ἀναγνωσμάτων, ἐξ οὗ ἡ ἡμετέρα νεολαία ἀρύεται τὰς ἐπὶ τῶν ὑψίστων ζητημάτων δοξασίας της.

Μάτην περιφανεῖς φυσιοδίφαι ἐξήλεγξαν τὴν πλάνην τῶν ἐν ταῖς συγγραφαῖς ταύταις περιεχομένων διδασμάτων! Μάτην οἱ κράτιστοι τῆς φύσεως ἰγνηλάται καὶ οἱ τοὺς νόμους αὐτῆς ἀποκαλύπτοντες βεβαιοῦσιν ὅτι πάσαι αἱ νεώτεραι τῆς ἐπιστήμης ἀποκαλύψεις ἐνισχύουσι τὰς θρησκευτικὰς τῆς ἀνθρωπότητος πεποιθήσεις, καταφανῆ ποιοῦσαι τὴν ἀλήθειαν αὐτῶν! Μάτην οἱ ὑπατοὶ τῶν πειραματικῶν ἐπιστημῶν προκηρύττουσιν ὅτι τὰ ζητήματα περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ τῆς γενέσεως τῶν ὄντων διαφεύγουσι τὴν ἀρμοδιότητα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν! Ὡς συμβαίνει εἰς τοὺς κοινωνικοὺς σπαραγμοὺς καὶ εἰς τὰς πολιτικὰς ἐπαναστάσεις, καθ' ἃς μικρὰ μειονότης διὰ τοῦ θορύβου καὶ τῆς δραστηριότητος ἐπιβάλλει τὰς ἀπαιτήσεις καὶ ιδέας της κολακεύουσα τὰ πάθη καὶ τὰς ὀρέξεις τοῦ πλήθους, οὕτω καὶ οἱ ὑλοδοξοῦντες, οἱ τὴν κατωτέραν τῆς ἐπιστήμης βαθμίδα κατέχοντες, μὴ περιοριζόμενοι εἰς τὰς διὰ τοῦ τύπου δημοσιεύσεις

των, ἀλλὰ τὰς πόλεις καὶ τὰς κώμας διερχόμενοι, ἀναμιγνύοντες δὲ εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς συζητήσεις, κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀνατροπῆς ζητήματα, ὑποστηρίζοντες τὸ ἀνεύθυνον τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰ πάθη ὑποδαυλίζοντες, ἐθάμβωσαν τὰ πλήθη τῶν μεγαλοπόλεων καὶ κατέστησαν τὴν θεωρίαν τοῦ Ὑλισμοῦ τὸν σπουδαιότερον τῶν ἠθικῶν καὶ κοινωνικῶν κινδύνων. « Καὶ ὅμως, ἐγγράφει ὁ ἐπιφανὴς τῆς Χημείας καθηγητῆς Liebig, δὲν εἶνε οἱ ἐγκριταὶ τῶν φυσιοδιφῶν οἱ τὰ ψευδῆ καὶ ἀνεπιστήμονα τοῦ Ὑλισμοῦ δόγματα ὑποστηρίζοντες, ἀλλ' εἶνε οἱ ἀπλοὶ μαθητευόμενοι (i dilettanti) τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν οἱ ἐξαπατῶντες τοὺς ἀμαθεῖς καὶ τὴν ἄκριτον νεότητα, οἱ προκηρύσσοντες ἀρχὰς ἃς ἡ ἐπιστήμη ἀποκηρύσσει καὶ καταδικάζει. »

Ἄλλὰ πάντα ἀπέβησαν μάταια, ὁ δὲ γαυριῶν Ὑλισμὸς ἐπεκτείνει ἤδη τὸν κύκλον τῶν ἐνεργειῶν καὶ κατακτήσεων του καὶ παρὰ τοῖς λαοῖς, παρ' οἷς οὔτε ἰσχυρὸς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἐπικρατεῖ οὔτε ἀντίπραξις κλήρου παρακωλύει τὴν κοινωνικὴν πρόοδον οὔτε κοινωνικαὶ προνομίαι ὑπάρχουσιν ὅπως καταργηθῶσιν. Ἡδὴ δὲ, ἐκλειψάντων καὶ τῶν αἰτίων τῶν προκαλεσάντων τὴν κατὰ τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων ἀντίδρασιν, οἰκτρὰ ἐπῆλθε σύγχυσις, καθ' ἣν αἱ ἀρχαὶ τοῦ Ὑλισμοῦ αἱ πρὸς πᾶσαν πρόοδον ἀντιστρατευόμεναι καὶ πᾶσαν διαμφισβητοῦσαι ἐλευθερίαν, καταβάλλουσαι δὲ πᾶν ὑψηλὸν καὶ ἰδεῶδες φρόνημα, καθιστώσαι τὸν ἀνθρώπον ἀπλήν μηχανὴν σωματικῶν κινήσεων, προκηρύσσονται ἐν ὀνόματι τῆς προόδου καὶ τῆς ἐλευθερίας, τὸ δὲ χεῖριστον, καὶ ὡς ἀλήθειαι ἐπιστημονικὸν ἔχουσαι κύρος.

Καὶ τὸ ἡμέτερον Ἔθνος πλείστους καὶ δεινοὺς διατρέχει ἠθικοὺς καὶ κοινωνικοὺς κινδύνους ἐκ τῶν ὁσημέραι διαδιδόμενων ἀπαισιῶν διδασκαλιῶν. Οἱ κίνδυνοι οὗτοι δὲν ἐκπηγάζουσιν ἐκ τῶν αὐτῶν αἰτιῶν ἐξ ὧν ἐν τῇ Δύσει ἐπήγασαν, ἀλλὰ πρὸς τὸ αὐτὸ ἄγουσι σημεῖον, ἐπίκεινται δὲ καὶ δεινότεροι κατὰ τὰ

κοινωνικά αὐτῶν ἀποτελέσματα. Ἐκπολιτισμὸς πολλῶν αἰώνων, κληρὸς πεφωτισμένος, ἄνδρες ἐπιφανῆ κατέχοντες θέσιν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ὁ Δάβη, ὁ Φαραδῆ, ὁ Σοασούλ, ὁ Βίρχοφ, ὁ Bois-Raymond, ἔξοχοι πολιτικοὶ καὶ δημοσιολόγοι, ὁ Γιζώτος, ὁ Θιέρσο, ὁ Γιάδοτων, ὁ Μαμιάνης, ὁ Καστελάρ, ὁ Καρῶ, ὁ Ἀλβεσβή, ὁ Ἰούλιος Σίμων ἀνταγωνίζονται ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ καὶ ἀντιστρατεύονται κατὰ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν ἀποτροπαίων θεωριῶν. Ἀλλὰ παρ' ἡμῖν οὔτε ὁ κληρὸς ἔχει τὴν ἰκανότητα ν' ἀντιστῇ, οὔτε οἱ μὴ ἐξ ἐπαγγέλματος θεολογοῦντες λόγιοι, οὔτε οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες κρίνουσιν ἄξιον τῆς μερίμνης αὐτῶν τὸ σπουδαιότατον καὶ ἀκρότατον τῶν ζητημάτων, ἐξ οὗ ἤρτηται ἡ ῥύθμισις καὶ ἡ διεύθυνσις πάσης πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐνεργείας.

Καὶ ὅμως σήμερον εἶπερ ποτὲ παρίσταται ἐπείγουσα ἡ ἀνάγκη τῆς προασπίσεως, τῆς διαφωτίσεως καὶ τῆς ἐνισχύσεως τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος. Πολιτικὴ ἐλευθερία δὲν δύναται νὰ ἐπιδώσῃ καὶ καταστῇ πρόξενος κοινωνικῆς καὶ ἠθικῆς προόδου καὶ διαπλάσεως, ἐὰν ὁ ἀπολαύων αὐτὴν λαὸς δὲν συναισθάνεται τὴν ἰσχὺν τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ δὲν ὀδηγεῖται εἰς τὰς ἐνεργείας του ὑπὸ τῶν ὑπαγορεύσεων τοῦ καθήκοντος· ἠθικὸς δὲ νόμος καὶ καθῆκον εἶνε λέξεις νεκραὶ καὶ ἄνευ πρακτικῆς τινος σπουδαιότητος, ἐὰν μὴ ἐρείδωνται ἐπὶ τοῦ κύρους ἀνωτέρου καὶ ὑπερκοσμίου Νομοθέτου. Ἄτομον, οὗτινος τὸ ἠθικὸν συναισθημα ἀνεπτύχθη καὶ διεμορφώθη ἐν μέσῳ κοινωνίας θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, δύναται νὰ σεβασθῇ τὸν ἠθικὸν νόμον ἀνεξαρτήτως ἀπὸ παντὸς ὑπερφυσικοῦ κύρους, ἀλλὰ δὲν θὰ ἐξευρεθῇ λαὸς προαχθεὶς καὶ ἐκπολιτισθεὶς μακρὰν τῆς ἐπιδράσεως τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος. Λαὸς ἀποδεχόμενος τὰς ἀρχὰς τῶν ὑλοδοξούντων καὶ πειθόμενος ὅτι ὁ ἄνθρωπος γεννᾶται ἐνάρετος ἢ κακοῦργος, ὅτι εἶνε ἐστερημένος πάσης ἠθικῆς ἐλευθερίας, ὅτι οὐδεμία ἄλλη πλὴν τῆς κτηνώδους ὑπάρχει ζωῆ, ἀποβαλὼν δὲ

πᾶσαν ιδέαν περὶ τοῦ ἀπείρου, περὶ δημιουργικῆς θεότητος, περὶ αἰωνιότητος καὶ πάσης ὑπερκόσμιου ὑπάρξεως, θὰ ἦνε ὁμᾶς κτηνωδῶν ὄντων ἀλληλομαχούντων καὶ ἀλληλοκτονούντων, δίκην δὲ δούλων ἀποφευγόντων τὸ κακὸν ἐφ' ὅσον φοβοῦνται τὴν τιμωρίαν καὶ τὴν μάστιγα.

«Ὁ δεσποτισμὸς δὲν ἔχει ἀνάγκην τῆς θρησκείας, ἔγραφεν ὁ μέγας ὑπέρμαχος τῶν ἐλευθεριῶν τῶν λαῶν Τοκεβίλ, ἀλλ' ἡ ἐλευθερία δὲν δύναται νὰ προαχθῇ καὶ καρποφορήσῃ μακρὰν τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων. Καὶ τίνι τρόπῳ δύναται νὰ προσδεύσῃ πολιτεία, ἐν ἣ ὁ μὲν πολιτικοὶ δεσμοὶ χαλαροῦνται ὡς ἐκ τῆς φύσεως τῶν ἐλευθέρων πολιτευμάτων, ἐὰν μὴ ὑπάρχῃ πνευματικὸς καὶ ἠθικὸς σύνδεσμος συγκρατῶν αὐτήν; Καὶ τί θὰ ἀποβῇ λαὸς καταστάς κύριος ἑαυτοῦ, ἐὰν μὴ ὑπόκειται εἰς θεῖα παραγγέλματα;» — «Αἱ ἀκράδαντοι θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις, ἔγραφε πρό τινων μηνῶν ὁ ἐλευθεροφρονῶν Ἰούλιος Σίμων, δύναται μόναι νὰ διαμορφώσωσι μεγάλους πολίτας καὶ μεγάλους λαούς.»

Καὶ ἡμεῖς ἀληθῶς δὲν ἔχομεν ἀνάγκην μακρῶν σκέψεων καὶ ἐκζητήσεων ὅπως γνωρίσωμεν τίς εἶνε ἡ κοινωνικὴ σπουδαιότης καὶ ἐπενέργεια τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, πρόχειρον ἔχοντες τὴν ἱστορίαν τοῦ ἡμετέρου Ἔθνους.

Κατὰ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν ἡ Ἐκκλησία ὑπῆρξε τὸ κέντρον, περὶ ὃ ἐστρέφετο πᾶσα ἡ ἐνεργότης τοῦ Ἔθνους καὶ εἰς ὃ συνεκεντροῦτο ὁ πνευματικὸς αὐτοῦ βίος. Ἡ Ἐκκλησία, ἐξαρτωμένη ἀπὸ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, παρεξेत्रάπη ἐν πολλοῖς τοῦ πνεύματος τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ ἀντὶ θρησκευάματος ζώσης ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς δυνάμεως κατέστη πρακτικὴ ξηρῶν διατυπώσεων καὶ σχολαστικῶν συζητήσεων. Ἀλλὰ καὶ μεθ' ὅλας τὰς δοξασίας ταύτας τὸ τῆς πίστεως συναισθημα, μὴ συνταρασσόμενον ὑπὸ ἀντιθρησκευτικῶν δοξασιῶν, διετηρήθη ζῶν καὶ ἀκμαῖον,

μεταδοθέν δὲ καὶ εἰς τὰς ἐπεληθούσας μετὰ τὴν κατάκτησιν γενεάς καὶ ἀνυπολόγιστον ἀσκήσαν δύναμιν, διέσωσεν ἐν μέσῳ τῆς βαρβάρου δουλείας καὶ γλώσσαν καὶ ἔθνισμὸν καὶ ὕψος φρονήματος, ἣ δὲ Ἐκκλησία ὑπῆρξεν ἡ σῶτειρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν ἐπ' αὐτοῦ ἐνσκήψασαν πανώλεθρον καταγίδα.

Μεταβληθείσης τῆς θέσεως τῶν πραγμάτων, τῆς γραμματικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ἐκπαιδεύσεως προαγομένης εἰς πάσας τὰς κοινωνικὰς τάξεις, ἀναφύεσθαι τῆς ἀνάγκης μορφώσεως νέων ἢ θῶν ἐλευθέρου βίου, τῶν δὲ ἀνοσίων διδασμάτων τῆς ἀθείας ἐκ τῆς Δύσεως μεταγγιζομένων καὶ διαδιδόμενων, ἡ ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας εἶνε σήμερον εἴπερ ποτὲ μεγάλη καὶ περισπούδαστος, ἀλλὰ πρὸς ἐκπλήρωσιν τοιαύτης ἀποστολῆς καὶ τὰ μέσα τῆς ἐνεργείας καὶ ἡ διεύθυνσις τοῦ κηρύγματος πρέπει συμμορφούμενα πρὸς τὰς ὑφιστάμενας ἀνάγκας νὰ ὦσι διάφορα καὶ πρὸς τὴν νέαν τοῦ ἔθνους προοδευτικὴν πορείαν ἀντιστοιχοῦντα.

Ὁ Χριστιανισμὸς εἶνε τὸ ὀριστικὸν τῆς ἀνθρωπότητος θρήσκευμα, διότι εἶνε τὸ θρήσκευμα τῆς ἀπολύτου προόδου καὶ τελειότητος τὸ μεθαρμοζόμενον πρὸς πᾶσαν κοινωνικὴν κατάστασιν καὶ μεταβολὴν. «Γίνεσθε τέλειοι.» Ἐφ' ὅσον καὶ ἂν προοδεύσῃ ἄτομον ἢ κοινωνία τις οὐδέποτε δύναται νὰ ὑπερβάλλῃ οὐδὲ κἂν πόρρωθεν νὰ προσεγγίσῃ τὸ ὑποδεικνύμενον ἡμῖν σημεῖον προόδου καὶ ἀπολύτου τελειότητος, πρὸς ὃ μᾶς ὁδηγοῦσιν αἱ θρησκευτικαὶ καὶ ἠθικαὶ τοῦ Εὐαγγελίου ἐπαγγελίαι. Ἄλλ' ἵνα αἱ ἐπαγγελίαι τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπενεργῶσιν ἐπὶ τῆς καρδίας καὶ τῆς ἠθικῆς τῶν πιστῶν διαμορφώσεως, δεόν ἡ Ἐκκλησία νὰ συμβαδίζῃ μετὰ τῆς διανοητικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς τῶν λαῶν προόδου, νὰ συμμορφώσῃ τὰς ἐνεργείας τῆς πρὸς τὰς ἐπερχομένας κοινωνικὰς μεταβολὰς καὶ ἀλλοιώσεις, δεόν νὰ προϊσταται παντὸς εὐσεβοῦς καὶ φιλανθρωπικοῦ ἔργου, νὰ μεθαρμόζῃ διὰ τῶν

ἀρμοσίων ἐκκλησιαστικῶν ἐξουσιῶν καὶ τὰ τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας συμφώνως πρὸς τὰς κατὰ καιροὺς περιστάσεις, διὰ δὲ κηρύγματος κατελλήλων πρὸς τὰς παρουσιαζομένας ἐθνικὰς ἀνάγκας νὰ διατηρῆται ζῶσα καὶ ἐνεργὸς ἐν τῇ πολιτείᾳ δύναμις.

Οἱ πιστοὶ κατὰ προγενεστέρως ἐποχὰς διαφλεγόμενοι ὑπὸ τοῦ ζέοντος θρησκευτικοῦ συναισθήματος, ἐπιποδομοῦντο φοιτῶντες εἰς τὰς ἱεροτελεστείαις, τὰ δὲ τῆς Ἐκκλησίας παραγγέλματα καὶ τὰς ὑποθήκας ἀπεδέχοντο ὡς ἔχοντα ἀναμφισβήτητον κύρος θείας ἀποκαλύψεως. Ἱερεὺς κανονικῶς ἐπιτελῶν τὰς ἱεροτελεστείαις, γνωρίζων νὰ βαπτίζῃ τὰ νήπια καὶ νὰ θάπτῃ τοὺς θείκρους, ἤρκει πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν θρησκευτικῶν ἀναγκῶν, ὅτε οὐδεὶς καὶ οὐδὲν συνετάρασσε τὰς πεποιθήσεις τῶν πιστῶν, οἱ δὲ λόγοι του ἐν μέσῳ τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς κοινῆς συμφορᾶς ἐθεωροῦντο ὡς χρησιμοί. Αἱ θρησκευτικαὶ συζητήσεις περιορίζοντο ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῶν δογμάτων καὶ τῆς ρυθμίσεως τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας, οἱ δὲ τὸν θεῖον λόγον κηρύσσοντες ἤθελον ματαιοπονῆ εἰάν προὔτιθεντο τὴν διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐπιστήμης ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας τῶν βάσεων τοῦ θρησκευματος, ἅς οὐδεὶς ὑπῆρχεν ὁ διαμφισβητῶν. Ἄλλ' ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας τὰ πάντα μετεβλήθησαν, καὶ οἱ ναοὶ ἐρημοῦνται, καὶ οἱ λόγοι τοῦ ἀνεπιστήμονος ἱερέως, καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ παραγγέλματα πᾶσαν ἀπώλεσαν ἐπιρροήν, τὸ δὲ θρησκευτικὸν συναίσθημα, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀντιθρησκευτικῶν προσβολῶν τῶν διεγειρομένων ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης, ἀποχαυνοῦται καὶ ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας ἐν μέσῳ τῆς γενικῆς ἀδιαφορίας ἀπονεκροῦται καὶ συμφθίνει. Συνταράσσεται ἀληθῶς ὁ ἡμέτερος κληρὸς ἐπὶ τοῖς λόγοις τοῦ ἐπικρίνοντος ἐκκλησιαστικὴν τινα ἐξωτερικῆς λατρείας παράδοσιν, ἀλλ' ἀμεριμνεῖ ἀπέναντι ἐνεργειῶν, προσβαλλουσῶν τὰς βάσεις πάσης ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἀληθείας. Ἀγωνίζεται

ὅπως διασώσῃ τὸ ἀναλλοίωτον μεταφυσικῆς τινος διδασκαλίας, μηδεμίαν ἐχούσης πρακτικὴν σπουδαιότητα, ἀλλὰ δὲν συγκινεῖται ὅταν τὰ θεμέλια τῶν εὐαγγελικῶν ἀρχῶν ὑποσκάπτονται. Ἐπικαλεῖται ἐνίοτε, ὡς μὴ ἴσφαλε, καὶ τὴν ἐπέμβασιν τῆς ἐξουσίας καὶ τὴν αὐστηράν τῶν νόμων ἐκτέλεσιν πρὸς ἀπόκρουσιν πάσης πεπλανημένης δογματικῆς θεωρίας, ἀλλ' ἐγκαταλείπει τὸ μόνον μέσον τὸ δυνάμενον λυσιτελῶς νὰ προσπίσῃ τὰς συνειδήσεις τῶν πιστῶν ἀπὸ παντός κινδύνου, τὴν δημοσίαν καὶ ἐπιστημονικὴν συζήτησιν, τὴν διὰ τοῦ λόγου διαφώτισιν τοῦ θρησκευτικῶ συναισθήματος.

Οὕτως αἱ μὲν πολιτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ περιστάσεις ῥιζηδὸν μετεβλήθησαν, ἡ δὲ Ἐκκλησία ἔμεινε στάσιμος καὶ οὐδόλως μετέβαλε τρόπον ἐνεργείας, τὸ δὲ ἔθνος κατὰ τὴν νέαν πορείαν του εὐρίσκεται ἔναντι τῆς ἐπενεργείας ἀνοσίου διδασκαλίας, προκηρυσσομένης ἐν ὀνόματι τῆς προόδου καὶ τῆς ἐπιστήμης, καὶ ὀηλητηριαζούσης τὸν ἠθικὸν καὶ θρησκευτικὸν αὐτοῦ βίον, ἄνευ οὐδεμιᾶς ὀργανισμένης δυνάμεως, ἀντιτασσομένης διὰ τοῦ λόγου καὶ πάσης ἄλλης πνευματικῆς ἐνεργείας πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἐπικειμένων κινδύνων.

Ἡ ἀνάγκη τῆς ἀναμορφώσεως καὶ ἀνακαινίσεως τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας, ἐν τε τῷ θρησκευτικῷ καὶ κοινωνικῷ συμφέροντι, εἶνε ἄμεσος καὶ κατεπείγουσα, εἶνε ἡ πρώτη καὶ σπουδαιότερα τῶν ἐθνικῶν ἀναγκῶν. Καὶ δὲν πρόκειται βεβαίως κατὰ τὴν ἀναμόρφωσιν ταύτην οὔτε περὶ ἐξευρέσεως νέων δογμάτων, οὔτε περὶ μεταβολῆς τῶν κειμένων, οὔτε περὶ ἄλλων θρησκευτικῶν καινοτομιῶν, ἀλλὰ περὶ ἀνυψώσεως τῆς Ἐκκλησίας εἰς περίβλεπτον πνευματικὴν θέσιν καὶ περὶ μεταβολῆς τῶν τρόπων καὶ τῶν μέσων τῆς ἐνεργείας αὐτῆς, πρὸς ἐπικράτησιν τῶν εὐαγγελικῶν ἀρχῶν καὶ μετουσίωσιν αὐτῶν εἰς τὸν οἰκογενειακὸν καὶ κοινωνικὸν βίον, καὶ πρὸς διαφώτισιν καὶ ἀναζωπύρησιν τοῦ θρη-

σκευτικοῦ συναισθήματος. « Ἡ Ἑλληνικὴ ἐκκλησία, κατὰ τοὺς λόγους σοφοῦ Γερμανοῦ, ἐγένετο προμαχὼν κατὰ τῶν παφλαζόντων κυμάτων τοῦ Ἰσλάμ, προμαχὼν ἐν ᾧ οὐχὶ λίθοι ἐκ μαρμάρου, ἀλλ' οἱ πολυτιμώτατοι λίθοι τοῦ Θεοῦ λόγου ἀπετέθησαν καὶ κατωρύχθησαν. » Τοὺς πολυτίμους τούτους λίθους πρόκειται ἤδη νὰ ἐξαγάγωμεν καὶ προσηκόντως νὰ τοποθετήσωμεν· ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἐπιτελεσθῇ πρὸ τῆς μορφώσεως καὶ ἐκπαιδεύσεως τοῦ κλήρου, ἀφ' οὗ δέον νὰ ἐκπορευθῇ καὶ δι' οὗ νὰ συντελεσθῇ πᾶσα ἀνακαίνισις καὶ μεταβολή.

Ἐν ᾧ ὅμως ἡ περὶ τούτου μέριμνα πρόκειται σπουδαῖον καθήκον τῶν διεπόντων τὰς τύχας τοῦ Ἔθνους, οἱ ἐπαπειλούμενοι κίνδυνοι ἐπίκεινται καὶ προβαίνουσι βήμασι γιγαντιαίοις. Μέχρις οὗ δὲ ἀνατεῖλη ἡ ποθητὴ τῆς ἀναμορφώσεως τῶν ἐνεργειῶν τῆς Ἐκκλησίας ἡμέρα, καὶ οἱ μακρὰν τῶν διευθυνόντων τὰ τῆς Πολιτείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἱστάμενοι, φρονούντες ὅτι μετὰ τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος ἀρρήκτως συνδέεται τό τε φρόνημα καὶ ἡ ἠθικὴ καὶ κοινωνικὴ τῶν λαῶν πρόοδος, ὀφείλομεν, ἕκαστος ἐν τῇ ἰδίᾳ δυνάμει, νὰ καταβάλωμεν πάντα ζῆλον πρὸς ἀπόκρουσιν ψευδῶν καὶ ἐλεθρίων διδασμάτων, νὰ συναγωνισθῶμεν δὲ μετὰ τῶν ὀλίγων ἐκείνων, οἵτινες καὶ πρὸ ἡμῶν ἀνέλαβον τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ ὑψηλοῦ καὶ σπουδαίου τούτου καθήκοντος.

Ἀμφιβάλλω ἐὰν οἱ τὰ τῆς Πολιτείας διεπόντες καὶ οἱ τῆς Ἐκκλησίας προϊστάμενοι ἔλαβον τὴν εὐκαιρίαν νὰ μελετήσωσι καὶ σταθμίσωσι τοὺς κινδύνους, οὓς ὁατρέχομεν ὡς ἐκ τῆς θρησκευτικῆς ἀδιαφορίας καὶ τῶν ἐνεργειῶν τῶν ἀθορύβως μὲν ἀλλὰ μετὰ πολλῆς τέχνης καὶ σπουδῆς ἀγωνιζομένων πρὸς διάδοσιν τῶν διδασμάτων τῆς ὑλοδοξίας καὶ ἀθεΐας. Ἄλλ' ἔγνωμεν ἐκ πείρας ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν νέων τῶν περιπλανηθέντων ἐκ τῆς ἀσεβείας διδασμάτων, οὔτε τὴν ἐπιστημονικὴν ὑπόστασιν

αὐτῶν ἐμελέτησαν, οὔτε τὰς ἠθικὰς καὶ κοινωνικὰς αὐτῶν ἐστάθμησαν συνεπείας. Ὅπως καὶ τοὺς κινδύνους καταστήσω προφανεῖς καὶ διαφωτισῶ τὴν ὁδὸν πρὸς ἣν οἱ πεπλανημένοι ἐτράπησαν, γνωρίσω δὲ τοῖς ἀναγνώσταις τὰ συμπεράσματα τῶν θεωριῶν καθ' ὧν προτίθεμαι ν' ἀντεπεξέλθω, ἀναγράφω ἐνταῦθα τὰ δόγματα τοῦ Ἰλιτισμοῦ, ὡς διατυπῶνται ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν κορυφαίων τῆς δοξασίας ταύτης.

«Ὄυδὲν ὑπάρχει πλὴν τῆς ὕλης. Τὸ Σύμπαν εἶνε τὸ τυχαῖον ἀποτέλεσμα τῆς συνδυαζομένης ἐνεργείας τῶν ἀτόμων τῶν αἰωνίως καὶ ἀνευ βουλήσεως ἢ συναισθήσεως κινουμένων κατὰ τοὺς ἀναγκαίους τῆς φύσεως νόμους» (Büchner).

«Ἡ ὕλη μόνη εἶνε θεία, αἰωνία, ἀπειρος, ἀφθαρτος, ἡ πηγὴ πάσης ὑπάρξεως. Φύσις, Κόσμος, Πνεῦμα, Θεός, τὰ πάντα ἐγκεινται εἰς τὴν ὕλην καὶ τὰς συμφυεῖς αὐτῇ δυνάμεις» (Moleschott).

«Μὴ ὑπάρχοντος Θεοῦ, πᾶν θρησκειμα δὲν εἶνε εἰμὴ ἰστός ὑφανθεὶς ἐκ ψευδῶν ἐπινοήσεων πρὸς πολιτικὸν τινα σκοπὸν καὶ πρὸς ἀποκτήνωσιν τῶν λαῶν. Τὸ πνεῦμα τὸ κινοῦν τὰ πάντα εἶνε ὁ ἄργυρος καὶ τὸ χρῆμα. Τὸ νόμισμα ἀρούεται τὴν ἰσχύν του ἐκ τῆς σωματικῆς αὐτοῦ ιδιότητος, δυνάμενος νὰ μεταποιηθῇ εἰς ἀπόλαυσιν καὶ ἡδονήν» (Ruge).

«Ὁ ἄνθρωπος, εἴτε κατὰ τὴν σωματικὴν εἴτε κατὰ τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ φύσιν, δὲν εἶνε εἰμὴ ἐν γημικόν τῆς ὕλης προϊόν» (Büchner).

«Ὅ,τι καλοῦμεν πνεῦμα δὲν εἶνε ἄλλο τι ἢ ἡ λειτουργία τοῦ ἐγκεφάλου. Ἡ σωματικὴ τοῦ ἀνθρώπου ὑπαρξίς εἶνε πᾶσα ἡ ὑπόστασίς του· ὅ,τι τρώγει τοῦτο καὶ εἶνε ὁ ἄνθρωπος. Τὸ πνεῦμα εἶνε ἰδεῶδες προϊόν ἀνευ πραγματικότητος, τὸ ἀποτέλεσμα συνδυασμοῦ ὑλικῶν ἀτόμων, ὁμοίον τῆς κινήσεως τῆς βελόνης ἐπὶ τῆς πλάκῃς τοῦ ὠρολογίου» (Feuerbach).